

Використана література

1. Буковина: її минуле і сучасне / За ред. Д.Квітковського, Т.Бриендзана, А.Жуковського. – Париж-Філадельфія-Детройт, 1956.
2. Мордвинов В. Православная церковь в Буковине (в Австрии). – СПб., 1874.
3. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці, 1897.
4. Nistor Ion, Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni. – București, 1916. - P. VII.
5. Schematismus der Bucovinaer griechisch-orientalischen Dioecese für das Jahr 1865. - Cernowitz, 1865.
6. Sorin-Toader Clipa, Fondul bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui: 1948-1949 / Clipa Sorin-Toader. – Suceava, 2005.

3.9. Ігор ЛУЦАН. Якісний поступ національної богословської освіти на Буковині доби єпископа Євгена (Гакмана).

Проблема історії та розбудови національної богословської освіти є однією з найбільш актуальних в наш час. Це є сфера духовного життя людського суспільства, яка постійно зазнає реформування. Тому дослідження історії богословської освіти, коли вона в силу специфічності історичних подій перебувала в загальноєвропейському просторі, зокрема території Буковини в кінці ХІХ – початку ХХ століття вимагають більш конкретного вивчення ніж це було до сьогодні.

Буковина – невелика область центральної Європи, яка історично переплелася із сусідніми державами. Край, який переважно населяли румуни та українці, лише останні півстоліття через територіальні, релігійно-політичні, конфесійно-зорієнтовані чинники і національну приналежність історично роз'єднаний.

Досліджуваний нами період – це час загострення внутрішньоцерковних міжнаціональних проблем, що ускладнилися відносинами Церкви з австрійською державою, у складі якої опинилася Буковина на більш ніж віковий період свого історичного існування.

Однак не потрібно забувати, що досягнення високого рівня богословської освіти, а також надання церкві статусу митрополії пов'язано з діяльністю її першого митрополита. Нагадаймо, що імператорським указом від 23 січня 1873 р. буковинський єпископ Євген (Гакман) був призначений митрополитом. Проте він не дожив до свого зведення на митрополичу кафедру. Після напруженої праці із збереження церковного миру і незалежності своєї єпархії він раптово помер у Відні 21 березня 1873 р., залишивши після себе найкращу пам'ять у серцях вдячних співвітчизників.

Його неоціненний внесок у зміцнення позицій православної церкви на Буковині та розвиток богословської освіти засвідчується багатьма джерелами і дослідженнями.

Митрополит Євген (Гакман) – одна із найвизначніших постатей своєї та, зрештою, і нашої доби. Важко знайти іншого діяча Північної Буковини, навколо якого відбувалися б такі важливі події в житті православної церкви краю, перетиналися різні, часто суперечливі, думки. Високодуховна, глибоко релігійна, авторитетна серед буковинського населення постать, визначний діяч, науковець, мислитель і просто добрий пастор Христової Церкви – такий, щонайменше, діапазон суджень про нього. Служінню Богу митрополит Євген (Гакман) присвятив усе своє життя.

Необхідно зауважити, що в юні роки Євфимія (Євгена) Гакмана початкову освіту як світську, так і духовну, яка почала набувати свого глибинного значення, отримав при церковних установах. Для того, щоб вступити до гімназії потрібно було мати початкову (трьохкласну) освіту так звану нормальну школу або ж, вірогідніше, тривіальну школу в Чернівцях, яка розташовувалася поблизу єпископської церкви Св. Трійці на однойменній вулиці (нині Б.Хмельницького). Навчали у цій школі молдавською й частково німецькою мовами. Що ж стосується п'ятикласної (нижчої) гімназії, яка впродовж 1808-1817 років розташовувалася в одноповерховому будинку на Кам'яній вулиці (нині Переяславська), то викладовою мовою у ній була латинська [3. - С. 1]. У позаурочний час викладачі спілкувалися з учнями німецькою й польською мовами, оскільки директор та більшість вчителів були поляками. Тому неважко уявити, які труднощі доводилося долати учням українського походження, щоб опанувати нелегку шкільну та гімназійну науку, а ще й чужими для них мовами. Сини ж багатих поміщиків і чиновників готувалися до навчання завдяки домашнім учителям і ставали гімназистами ще в дитячому віці.

Професор І. Ністор згадував про навчання Євфимія Гакмана в „Теологічному інституті в Чернівцях”, хоча у місті існувала лише так звана православна Клерикальна школа¹, яка готувала священиків. У 1817 році в ній навчалося лише 5 осіб, оскільки ще за рік до того уряд вирішив її закрити. Справді, 1818 року вона була ліквідована за розпорядженням Львівського губернського правління. Напевно румунський історик переплутав її з „філософським закладом” при Чернівецькій гімназії, відкритим у 1814-1815-му навчальному році. В ньому впродовж ще двох років могли проходити підготовку ті випускники гімназії, які бажали продовжити навчання в університеті.

Уже на початку серпня 1817 року Чернівці відвідав австрійський цісар Франц І, який оглянув також тільки-но збудоване приміщення нової гімназії, або, як тоді казали, ліцею. Там займалися поки що лише учні старшого класу гімназії, слухачі „філософського закладу” та Клерикальної школи [6. - С. 5].

Після скасування православної Клерикальної школи перед тодішнім єпископом Буковини Данилом (Влаховичем), а це 1789-1822 роки, і

консисторією постало питання про відкриття у Чернівцях Богословської семінарії. Однак вирішення цієї справи затягувалося внаслідок відсутності висококваліфікованих богословів, які могли б у ній викладати. Через вкрай напружені відносини з Львівською римо-католицькою консисторією виключалася можливість направлення буковинських православних юнаків на теологічний факультет Львівського університету. Єпископ Данило після деякими роздумів, вагань і консультацій з Карловицьким митрополитом Стефаном (Стратиміровичем) вирішив направити найобдарованіших юнаків на навчання до Віденського університету, при якому з 1803 року існував спеціальний „цісарський конвікт” для підготовки теологів різних конфесій. Директор „конвікту” Ф.Шьонбергер офіційно запевнив владика Данила, що за роки існування закладу не було жодного випадку перетягування православних студентів (а це були переважно румуни із Семигорода) у римо-католицизм. Щоправда, Карловицький митрополит Стефан поставився до цього неприхильно. Він вважав, що навчання майбутніх православних богословів на католицькому теологічному факультеті протилежно самому духові православної церкви і радив направляти студентів до російських богословських закладів. Проте австрійська державна влада ставилася негативно до такого роду контактів православної церкви в Австрії з Російською православною Церквою [7. - С. 60]. Однак, виходу не було. Єпископ Данило вирішив ризикнути й відправити кількох юнаків до Відня. З цією метою із коштів Буковинського православного релігійного фонду були виділені цільові стипендії]. Одним із перших таку стипендію одержав Євфимій Гакман, який в 1819 році виїхав до столиці імперії.

У 1823 році Євфимій Гакман повернувся до Чернівців. Він остаточно вирішив пов'язати своє життя з Церквою і прийняв чернечий постриг. Це сталося за відсутності єпископа на Буковині, оскільки владика Данило помер ще 1822 року, а нового цісар довго не призначав. Зважаючи на цю обставину, монах Євген відвідав Карловицького митрополита Стефана, який висвятив його на диякона й ієромонаха. Водночас ця нагода дала можливість отцеві Євгенові представитись своєму архіпастирю. Того ж року, 7 листопада, митрополит хіротонував нового Буковинського єпископа Ісайю (Балошескула).

Спочатку молодого священика Євгена призначили на посаду вчителя Закону Божого тривіальної (початкової) школи. Влітку 1824 року його зарахували кандидатом на посаду професора майбутнього Богословського закладу, оскільки в ньому був великий науковий потенціал, здібність до адміністраторського та ораторського мистецтва, знання багатьох мов [8.- С. 4].

Уже 6 серпня 1826 року цісар Франц I прийняв рішення про заснування „греко-східного” Богословського закладу в Чернівцях. Його урочисте відкриття відбулося 4 жовтня 1827 р. у приміщенні Чернівецького ліцею. Оскільки план передбачав за зразком теологічних факультетів університетів навчання протягом 8-ми семестрів, тому й новий заклад частіше називали Богословським інститутом. Він нагадував факультет ще й тим, що вступити до

нього могли тільки випускники гімназії, які мали відповідне свідоцтво. Інститут очолив сам єпископ Ісайя. Окрім того, 12 лютого 1828 року при інституті була відкрита так звана семінарія, до якої набиралося 50 студентів. Усі вони протягом 4-х років навчання утримувалися цілковито на кошти Буковинського православного релігійного фонду. Студенти ж, які не належали до семінарії, вчилися за свій власний кошт.

Отець Євген був призначений професором Біблійних студій Старого Завіту. Проте його пізніші богословські трактати і послання свідчать, що він однаково добре володів усіма періодами розвитку богослов'я, був знайомий із працями східних і західних теологів різних епох, знав у деталях історію православної Церкви, глибоко осягнув канонічне право. Зокрема, отець Євген дуже високо оцінював Київського митрополита Петра (Могилу), якого характеризував як „вченого, благочестивого і незвичайно діяльного” й охоче цитував написане під його керівництвом відоме „Православне сповідання віри руської церкви”.

26 вересня 1834 року помер владика Ісайя, якого поховали у Путнянському монастирі на півдні Буковини. За діючими в той час правилами, новий єпископ призначався австрійським цісарем, тому що Буковинська дієцезія фактично була самостійною і підлягала лише цісарській владі. Однак призначення нового єпископа Буковини затягнулося у зв'язку з хворобою і смертю 2 березня 1835 року цісаря Франца I. Після нього імператором став 24-літній Фердинанд I, який, очевидно, пам'ятав отця Євгена ще як слухача теології Віденського університету. Розглянувши декілька кандидатур, представлених Буковинською православною консисторією, цісар своїм рішенням від 8 травня 1835 року іменував саме його єпископом Буковини. Влітку того ж року отець Євген виїхав до Карловиць, де 15 серпня митрополит Стефан рукоположив його в єпископи. Звідти новопоставлений владика заїхав до Відня, щоб, за традицією, скласти подяку цісареві Фердинанду I.

Уже 11 жовтня 1835 року єпископ Євген прибув до Чернівців, добре розуміючи надзвичайну складність проблем, які стояли перед православною Церквою на Буковині. Вона була упосліджена як з боку центральної влади, так і місцевої, точніше – губерніального управління у Львові. Єпархія не мала власних фінансових засобів, оскільки всі церковні володіння і прибутки від них зосереджувалися в Буковинському православному релігійному фонді, який знаходився в руках держави й управлявся дирекцією, незалежною від єпископа та консисторії. Варто наголосити, що не вистачало коштів на будівництво храмів, шкіл, житла для священиків. Населення ж було бідне і також не мало змоги утримувати священиків. Офіційно затверджена кількість парафій не відповідала реальним потребам. Кілька десятків парафій необхідно було поділити на менші. Не вистачало богослужбових книг, оскільки єпархія не мала власної друкарні, а в єдиній у Чернівцях друкарні П.Екхардта не було кириличного шрифту. Вся шкільна справа перебувала під наглядом римокатолицької консисторії у Львові, яка не дуже рахувалася з реальними потребами православних буковинців. У 1843 році по всій Буковині було лише

25 шкіл, головно початкових, навчання в яких велося, як уже зазначалося вище, німецькою або польською мовами. На посади вчителів призначалися майже виключно особи римо-католицького віросповідання. Зрозуміло, все це робилося при потуранні абсолютистського режиму на чолі із всевладним державним канцлером Австрії князем Меттерніхом.

На перших порах владика приділяв багато уваги організаційно-адміністративним питанням. Ця ділянка внутрішньоцерковного життя ґрунтувалася на „Постанові про впорядкування духовної, церковної та шкільної справи на Буковині”, затвердженій цісарем Йосифом II ще в 1786 році. Зрозуміло, що за 50 років сталося чимало змін, які вимагали прийняття нових нормативних документів. Після вивчення реального стану справ і тривалої підготовчої роботи в 1842 році на розгляд цісаря був поданий документ під назвою „Друге загальне впорядкування парафій”. Згідно з ним, єпархія поділялася на 12 протопресвітеріатів (замість 6-ти в 1786 і 8-ми в 1841 році), помітно підвищувалася платня духівництва, насамперед священиків „нової школи”, тобто тих, які закінчили Богословський інститут; запроваджувалася посада кооператора – допоміжного священика для філіальних храмів тощо. Цісар затвердив цей документ 24 жовтня 1843 року [3.- С. 20-21].

Яків Головацький, відомий діяч літературного об'єднання „Руська трійця”, писав до О.Бодяньського у своєму листі з Чернівців 5 грудня 1845 р.: *„Буковинській православній просили височайшеє правління, щоб їм було позволено спроводити богослужбних книг на слов'янським язичі для руських із Києва або Москви, а для волоських приходів – в волоським язичі із Ясс, і височайшеє правління милостиво рачило їм тоту просьбу зовсім відказати (...), щоби не було сношенія ні з Молдавією, ні з Росією. Звісно, що буковинській православній не мають свої друкарні (в Львові і Перемишлі є уніатські), для того мусять всі свої богослужбні книги доставати аж із Пешту, або коли відти неможно, то так, як во время оно, переписувати!”* [5. - Арк. 167].

Не менш важливою проблемою перед владикою, як ми уже зазначали, постало питання про буковинське шкільництво, яке довгий час перебувало під управлінням римо-католицької Львівської консисторії. На Буковині існувало три шкільні округи - Чернівецький, Радівецький і Сучавський. У 1844 році єпископові Євгену вдалося домогтися передачі і так нечисленних православних шкіл під управу православної консисторії, проте тільки у двох останніх округах, де значно переважало румунське населення. Чернівецький шкільний округ залишився, за словами професора Е.Турчинського, „у парадоксальний спосіб під контролем польської консисторії” [4. -С. 49].

Владика Євген також домігся, щоб у Чернівецькій православній семінарії спеціальні та загальноосвітні предмети викладалися не тільки латинською та німецькою, а й крайовими мовами (румунською й українською). 14 травня 1843 року владика у відповідь на запит Львівського губерніяльного правління, чи достатньо робиться для вивчення польської мови, заявив, що дирекція семінарії застерігає собі вжиття „власних заходів

для ґрунтового вивчення молдавської і слов'янської мов, котрі є мовами народу і Церкви" на Буковині [2. - С. 26]. Окрім того, наприкінці 1838 року владика Євген відкрив окрему єпископальну школу дяків (церковних співців), у якій, поряд із німецькою, широко вживалися „крайові мови". Потрібно зазначити, що єпископ Євген помітно розширив сферу використання української мови у церковних справах. До нього все діловодство провадилося молдавською (кириличним шрифтом), а частково німецькою.

На той час у Чернівцях жили й працювали видатні особистості українського загалу, які залишили глибокий слід в українській культурі, літературі й освіті Буковини. Це – руський проповідник кафедральної церкви о.екзарх Василь Продан¹, професор музики і співу о. Ісидор Воробкевич¹, учитель української мови і катехит о. Олександр Прокопович та інші. Очевидно, що з боку сподвижників владики було звернення й до вже відомого на той час письменника Юрія Федьковича, який жив тоді в рідному Сторонці-Путилові. Деякі відносини між Ю.Федьковичем і владикою Євгеном існували й раніше. Відомо, що письменник ще 1860 року, будучи офіцером австрійського війська, мріяв вийти у відставку й заснувати в Чернівцях український часопис. Цієї думки він не полишав і в наступні роки, коли вже звільнився з військової служби. До речі, Ю.Федькович, ставши цивільною особою, перехрестився з римо-католицької конфесії у православну, ревно відвідував службу Божу і, як відзначали сучасники, був людиною вельми побожною. Живучи пізніше в Чернівцях, письменник найбільше любив молитися у церкві Св. Параскеви, яку відвідував кожної неділі й у всі свята.

Організація створювалася під опікою самого єпископа і стала головною причиною численного вступу панотців до складу „Руської Бесіди" – саме таку назву одержало створюване товариство. 26 січня 1869 року в Чернівцях відбулися установчі збори товариства „Руська Бесіда", учасники яких – близько 200 осіб, у тому числі понад 60 священників, обрали головою товариства о.екзарха В. Продана. Хоча ця організація називалася „літературною спільнотою", вона поставила перед собою низку завдань, спрямованих на забезпечення загальних національно-культурних інтересів українців Буковини і згодом почала розгортати мережу сільських читалень, які стали важливими осередками просвітницько-організаційної діяльності в середовищі буковинського селянства [1. - С. 35].

Потрібно підкреслити, що створення першого в краї українського просвітницького товариства започаткувало організований національно-культурний рух буковинських українців, сприяло піднесенню їхньої самосвідомості, пожвавило зв'язки місцевих культурних діячів з іншими українськими землями.

У 1851 році Буковинський єпископ звернувся до австрійського уряду з пропозицією створити в Чернівцях вищий богословський факультет на базі існуючого інституту. Проте тоді ця ідея не знайшла прихильників у Відні. Коли ж наприкінці 60 – початку 70-х років XIX ст. буковинці почали домагатися відкриття університету в Чернівцях, владика Євген виступив із

конкретними пропозиціями, які уможливили позитивне вирішення цієї справи в парламенті й уряді Австрії. По-перше, він вказав на те, що один із факультетів, а саме богословський, фінансуватиметься з Буковинського православного релігійного фонду, а не державного бюджету. По-друге, для розміщення цього факультету будуть надані приміщення в єпископській резиденції, що споруджувалася. По-третє, владика висловив готовність тимчасово розмістити увесь університет, тобто й світські факультети, у тій же резиденції допоки не буде збудовано університетський будинок. Поряд з іншими аргументами ці пропозиції схилили шальку терезів на користь Чернівців, хоч за право відкриття університету боролися багато країв і міст Австрії. Відтак єпископ Євген відіграв виключно важливу роль у справі заснування Чернівецького університету, а в його складі – православного богословського факультету.

Потрібно наголосити ще й на тому, що владика Євген користувався великою повагою серед буковинської і, зокрема, чернівецької людності різних конфесій і народностей. Цьому сприяло не лише його піклування про храми, школи, національну мову та освіту але й постійна благодійна діяльність. Не маючи прямих спадкоємців, живучи скромно, владика Євген щедро віддавав власні чималі прибутки на потреби бідних і знедолених краян. Саме з цієї причини міська рада Чернівців ухвалила назвати вулицю біля кафедральної церкви Св. Духа його іменем ще за його життя.

Отже, проведене дослідження дозволяє нам зробити такі висновки:

- по-перше, ставши церковним князем і сенатором, владика Євген ніколи не цурався свого селянського й українського походження, хоча обставини доби вимагали від нього бути аристократом, відданим монархії Габсбургів. Проте життя своє він присвятив служінню православній вірі, національному відродженню, богословській освіті, Церкві й народові, з якого вийшов і за кращу долю якого вболівав;

- по-друге, митрополит Євген (Гакман) став одним із найвизначніших постатей своєї та, зрештою, і нашої доби, оскільки освіта як богословська, так і світська набула значущої ролі щодо розвитку та формування свідомості молодого покоління Буковини;

- по-третє, високодуховна, глибоко релігійна, авторитетна серед буковинського населення постать, визначний діяч, науковець, мислитель і просто добрий пастор Христової Церкви – такий, щонайменше, діапазон суджень про нього. Таким владика і залишився у пам'яті нащадків, які й через сотню років не забули його, а навпаки - возвеличують ім'я першого буковинського митрополита.

1. Воробкевич Е. Краткий историко-статистический погляд на греко-православную Архиепархию Буковинско-Далматинскую. – Львов, 1893.
2. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок // Зелена Буковина. - 1996-1997. - № 3-4.
3. Гедеон (Губка), иеромонах. История Православной Церкви на Буковине в период вхождения Буковины в состав Австрийской империи (1777-1918 гг.). – Черновци, 1996.
4. Turozynski E. Geschichte der Bucowina in der Neuzeit: Zur Sozial und Kulturgeschichte einer mitteleuropaisch ge pragten Landschaft. – Wiesbaden, 1993.
5. ДАЧО. – Ф. 320. Митрополія Буковини. – Оп. 3. – Спр. 1844. Акти обстеження церкви в Сергіях за 1869-1877 рр.
6. Діброва М. Наш краянин – Митрополит Буковини Євген Гакман // Час. – 1993. – 10 вересня.
7. Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці, 1999.
8. Масан О. Перший митрополит Буковини // Молодий буковинець. – 1992. – 25 вересня, 18 вересня, 25 вересня, 2 жовтня.